

‘ભરૂચ પર મહાદજી સિંધિયાનું મરાઠી શાસન’

પૂર્વભૂમિકા:

- (ઈ.સ. ૧૭૮૩ થી ઈ.સ.૧૮૦૩)

-ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં

ગુજરાતના ઈતિહાસ અને સંસ્કૃતિમાં ભરૂચનું એક આગવું અને અનોખું સ્થાન રહેલું છે.પ્રાચીન ગુજરાતનું આંતરરાષ્ટ્રીય બંદર ભરૂચ સમયાંતરે જુદા જુદા નામથી પ્રસિદ્ધ થયું છે. પૌરાણિક પરંપરા અનુસાર ભરૂચના આ પ્રાચીન પ્રદેશને ભૃગુઓ સાથે સાંકળવામાં આવે છે. વિભિન્ન લેખિત સાહિત્યમાં ભૃગુકચ્છ, ભૃગુપુર, ભરૂકચ્છ, બારીગાઝા,ભડોચ, બ્રોચ વગેરે નામોનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. જે તેની સાંસ્કૃતિક ધરોહરના પ્રતિક સમાન છે. ઐતિહાસિક દસ્તાવેજ અનુસાર મૌર્યયુગથી જ ભરૂચ પર વિવિધ રાજસત્તાઓનો અમલ સ્થપાયો અને વિકાસ પામ્યો હતો. કમશ: ક્ષત્રપો, ગુપ્તો, રાષ્ટ્રકૂટો, ગુર્જરો, સોલંકીઓ, દિલ્હીની મુસ્લિમ સલ્તનત, ગુજરાતની સ્વતંત્ર મુસ્લિમ સલ્તનત, મુઘલો, મરાઠાઓ અને અંગ્રેજોનું શાસન ભરૂચમાં સ્થપાયું હતું. ભરૂચ પર રાજસત્તાનાં પરિવર્તનો થતાં રહ્યાં પરંતુ તેની ભૃગુકુળની અસ્મિતા અકબંધ રહી. અને ‘ભાંગ્યું તો વે ભરૂચ’ની કહેવતને યથાર્થ કરતું આવ્યું છે.

મહાદજી સિંધિયાના શાસનની સ્થાપનાના સંજોગો:

ઈ.સ. ૧૭૦૭માં મુઘલ બાદશાહ ઔરંગઝેબની અવસાન થતાં દિલ્હીનું મુઘલ સલ્તનત નબળું પડવા માંડ્યું. મુઘલ દરબારમાં મનસબદરો અને વજીરની સત્તા મજબૂત બનવા માંડી.ઈ.સ. ૧૭૨૨માં દખ્ખણ પ્રાંતના નિઝામુલ્મુલ્કે દિલ્હીનું વજીરપદ છોડતાં મુઘલ બાદશાહ મહમૂદશાહે અભેસિંહની ગુજરાતની સુબાગીરી દરમ્યાન તેને ભરૂચની જાગીર ભેટ આપી. નિઝામુલ્મુલ્કે ભરૂચનો વહીવટ કરવા અબ્દુલ્લાબેગ નામના બાહોશ અધિકારીની નિયુક્તિ કરી. તેને નિઝામે ઈ.સ. ૧૭૩૬માં નેકઆલમખાનનો ખિતાબ આપ્યો. ત્યારથી તે ભરૂચના સ્વતંત્ર શાસક તરીકે વહીવટ કરવા લાગ્યો. અબ્દુલ્લાબેગનું ઈ.સ.૧૭૩૮માં અવસાન થતાં તેનો પુત્ર મીરઝાબેગ ભરૂચનો નવાબ બન્યો. તેને મુઘલ બાદશાહ મુહમ્મદશાહે નેકઆલમખાનનું ખિતાબ આપી મનસબદાર નીમ્યો હતો. તેણે ૧૪ વર્ષ શાસન કર્યું. મીરઝાબેગનું ઈ.સ. ૧૭૫૨માં અવસાન થતાં તેનો ભાઈ મુઘલબેગ ભરૂચનો નવાબ બન્યો.પરંતુ તે ત્રણ માસમાં અવસાન પામતા અબ્દુલ્લાબેગનાં પૌત્રો વચ્ચે ગાદી માટે આંતરવિગ્રહ થયો જેમાં છેવટે અહમદબેગ દિલ્હીથી મનસબ મેળવી ‘નેક નામ ખાન’ ખિતાબ ધારણ કરી ભરૂચનો નવાબ બન્યો.તેણે ઈ.સ.૧૭૫૨ થી ઈ.સ.૧૭૬૮ સુધી શાસન કર્યું. ત્યારબાદ તેનો પુત્ર મોઅઝઝખાન ભરૂચનો નવાબ બન્યો. તે ભરૂચનો છેલ્લો નવાબ હતો. અંગ્રેજો સાથે જકાતની લેણીની રકમ બાબતે થયેલા સંઘર્ષના કારણે કંપની સરકારે ૨ નવેમ્બર

૧૭૭૨ના ભરૂચ પર લશ્કર મોકલ્યું. અને ભીષણ સંઘર્ષ બાદ અંગ્રેજોએ ભરૂચનો કબજો મેળવ્યો. નવાબ ભરૂચ છોડી ભાગી ગયો અને દહેવાણ મુકામે તેનું અવસાન થયું.આમ પાંચ સદી જુના ભરૂચના મુસ્લિમ શાસનનો અંત આવ્યો.મુંબઈ સરકારે ભરૂચને સુરતના અંગ્રેજ વહીવટ અંકુશથી સ્વતંત્ર બનાવ્યું અને પોતાના અંકુશ નીચે રેસિડન્ટ નીમ્યો અને ત્યાંનું વડુંમથક બનાવ્યું. આમ ઈ.સ.૧૭૭૨થી ઈ.સ.૧૭૮૩ સુધી ભરૂચ અંગ્રેજોના તાબા હેઠળ થયું અને ત્યારબાદ ભરૂચ પર મહાદજી સિંધિયાનું મરાઠી શાસન સ્થાપ્યું.

મહાદજી સિંધિયાએ કંપની સરકારને કરેલી મદદ:

પ્રથમ મરાઠા વિગ્રહ દરમિયાન મહાદજી સિંધિયાએ તળેગાંવથી પાંચેક માઈલ દુર આવેલા વડગાંવ ખાતે અંગ્રેજ કેદીઓ ફાર્મર અને સ્ટીવાર્ટ સાથે હમદર્દી દર્શાવી માનવીય વર્તન દાખવી અંગ્રેજોને મદદ કરી હતી. આથી કંપની સરકારે સિંધિયા સાથે તેણે કરેલી મદદની કદર કરવા અને વાટાઘાટો કરવા મોકલેલા મિ.હોમ્સને વડગાંવ મોકલ્યો. તેણે સિંધિયા સાથે જે વાટાઘાટો કરી તેમાં સિંધિયાને અંગ્રેજોના તાબાવાળા ભરૂચ અને તેના પરગણાંને ભેટ આપવાની ગુપ્ત કબુલાત આપી હતી. તેમજ સિંધિયાના કર્મચારીઓને ભેટ આપવા રૂ.૪૧૦૦૦ આપવાનું પણ નક્કી કર્યું હતું. આ સમજૂતીની જાણ મુંબઈ સરકારને થતાં તેને ‘શરમજનક સંધિ’ ઓળખાવી અને તેને અમાન્ય કરી, તેમજ જવાબદાર અધિકારીઓને બરતરફ કર્યાં.

આ સમય દરમિયાન મરાઠા વિગ્રહમાં માળવામાં સિરોજ ખાતે મહાદજી સિંધિયાના લશ્કરને કર્નલ કારનેકે હરાવ્યું. જેમાં મહાદજી સિંધિયા એ મરાઠા વિગ્રહમાં તટસ્થ રહે અને પેશ્વા તથા અંગ્રેજ સરકાર વચ્ચે સમજૂતી કરવા મધ્યસ્થી કરવાની કબુલાત આપી. આ સમયે અંગ્રેજોને મરાઠાઓની મૈસુરનાં હૈદરઅલી સામે રક્ષણાત્મક જરૂરિયાત હતી. કરાર મુજબ મહાદજીએ મધ્યસ્થ બની વાટાઘાટો ચલાવી. એના પરિણામે ૭ મે ૧૭૮૨માં સાલબાઈની સંધિ થઈ. તેમાં અંગ્રેજ કંપની સરકાર વતી ડેવિડ એન્ડરસન તથા પેશ્વા વતી મહાદજી સિંધિયાએ આ કરાર પર સહી કરી. સાલબાઈનાં કરારને વડી સરકારે માન્યતા આપતી વખતે મુંબઈ સરકારનાં મિ. હોમ્સે મહાદજી સિંધિયાને આપેલી કબુલાત ધ્યાનમાં રાખી સિંધિયાને ભરૂચ અને ભરૂચનું પરગણું બક્ષિસ આપ્યું અને તે અંગેની સત્તાવાર જાહેરાત કરતું જાહેરનામું બહાર પાડ્યું. અને ભરૂચમાં આવેલી મુંબઈનાં કંપની સરકારના અધિકારી મિ.હોનર્બાને ભરૂચનો કબજો મહાદજી સિંધિયાના અધિકારીઓને આપવા આદેશ આપ્યો. મહાદજી સિંધિયાએ સનદ પ્રગટ કરી અંગ્રેજોને ભરૂચ અને ભરૂચ પરગણાંમાં વેપાર કરવાની છુટ આપી અને એટલું જ નહીં પણ બીજા કોઈપણ યુરોપિયન દેશના વેપારીઓને વેપાર કરવા પર પ્રતિબંધ મુક્યો.

ભરૂચ પર સિંધિયાના શાસનની સ્થાપના:

ઈ.સ.૧૭૮૩માં સાલબાઈ મુકામે મહાદજી સિંધિયા સાથે થયેલી સંધિ અનુસાર ભરૂચ સિંધિયાને આપવામાં આવ્યું. તા.૯મી જુલાઈ ૧૭૮૩નાં રોજ સિંધિયાના સુબા તરીકે ભાસ્કરરાવ ભરૂચ આવ્યો તેને કંપનીના અધિકારી હોર્નબીએ સમગ્ર વહીવટ સુપરત કર્યો. જેનું વર્ણન ‘ભરૂચના ઇતિહાસ’ના લેખક ગણપતરામ દેસાઈએ કર્યું છે. તે પ્રમાણે “અંગ્રેજો હોડીમાં બેસવા રવાના થયાં. ત્યારે ભરૂચના લોકોના ટોળેટોળા અંગ્રેજોને વિદાઈ આપવા એકત્ર થયાં. કેટલાક તો એટલા ગમગીન થઈ ગયા હતા કે કશું બોલી પણ શક્યાં નહીં.કેટલાકની આંખ માંથી તો આંસુ પણ પડવા માંડ્યા હતાં.” જે ભરૂચમાં અંગ્રેજોના શાંતિમય પ્રથમ શાસનનાં પુરાવારૂપ છે.આમ ભરૂચમાં ઈ.સ.૧૭૭૨ થી ઈ.સ.૧૭૮૩ સુધી અંગ્રેજોનું પ્રથમ શાસન રહ્યું.

ભરૂચ શહેર અને તેના પરગણાંની મહાદજી સિંધિયાને કર્યા બાદ સિંધિયાએ ત્યાં મહેસુલ ઉઘરાવવા માટે વેચાણથી ઈજારા આપવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી. જે અનુસાર ઊંચી બોલી બોલનારને મહેસુલ ઉઘરાવવાનો ઈજારો આપવામાં આવતો. આ પદ્ધતિ ઈ.સ.૧૮૦૩ સુધી ચાલુ રહી હતી.

ભાસ્કરરાવનાં વહીવટના પ્રથમ વર્ષમાં મહેસુલ ઉઘરાવવાનો ઈજારો વડોદરાના ગોપાળરાવ મલ્હારને સાત વર્ષ માટે સોંપવામાં આવ્યો. તેને જ પરગણાંનો પણ મહેસુલ ઉઘરાવવાનું સોંપવામાં આવ્યું. તેમાંથી દર વર્ષે તે સિંધિયા સરકારને રૂ.૮,૫૦,૦૦૦ આપવાનું નક્કી કર્યું. અને એમાંથી લશ્કરની નિભાવણી અને મહેસુલ ઉઘરાવાના ખર્ચ માટે રૂ. ૧,૭૫,૦૦૦ કાપી લેવા મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.

ભાસ્કરરાવે ભરૂચનો વહીવટ સંભાળી લીધા બાદ ભરૂચમાં મહાદજી સિંધિયાનાં નામનું ફરમાન બહાર પાડ્યું. દરબાર ભરી એક જાહેરનામું બહાર પાડ્યું. જે નીચે પ્રમાણે હતું.

(૧) રાજ્યમાં કોઈએ પણ ગાય, વાછરડાં, બળદ મારવા નહિ, તેનું ગૌ-માંસ ખાવું નહિ, તેનો

ભંગ કરનારને મોતની સજા કરવામાં આવશે.

(૨) હવામાં પ્રદુષણ ન થાય તે માટે પશુઓનું માંસ વેચનારે સવારના નવ વાગ્યા પછી

બહાર નીકળવું નહિ.

(૩) કોઈએ દારૂ ગાળવો નહિ કે પીવો નહિ.

ઉપર પ્રમાણે જાહેરનામું શહેર અને પરગણાંમાં ચોટાડવામાં આવ્યું.

ભાસ્કરરાવે શાસન સાંભળ્યા બાદ લલ્લુભાઈની પોતાના સલાહકાર તરીકે નિમણુંક કરી. લલ્લુભાઈ કે જે ભરૂચના નવાબનો દિવાન હતો અને તેણે અંગ્રેજોની પક્ષે ભળી ભરૂચ પર અંગ્રેજોને ચઢાઈ કરવા સમજાવ્યા હોવાનું પણ દસ્તાવેજો માંથી જાણવા મળે છે. ભરૂચના નવાબના શાસન(ઈ.સ.૧૭૭૨ પહેલા) અને અંગ્રેજોના શાસન(૧૭૭૨ થી ૧૭૮૩)માં ખુબ નોંધપાત્ર રીતે આગળ પડતો વર્યસ્વ ધરાવનાર અધિકારી અને મોટો જમીનદાર બની ગયો હતો. મરાઠી શાસનમાં પણ ભાસ્કરરાવ પર લલ્લુભાઈનો એટલો પ્રભાવ હતો કે તેને પુછ્યા વગર કોઈ પણ કામ કરતો નહિ. આ સમય દરમ્યાન લલ્લુભાઈએ જેમની સાથે પોતાને અણબનાવ હતો એમને કનડગત કર્યા અને ભારે દંડ કરાવ્યો. આ ઉપરાંત ભાસ્કરરાવનાં દરબારમાં રહેતા અંગ્રેજ રેસીડેન્ટ મિ.કોરકને પણ ભાસ્કરરાવને એકલા મળતા રોકતા. આથી કંટાળી આ અંગ્રેજી જાણ મિ.કોરકને કંપનીને રીપોર્ટ લખી કરી હતી.

ભાસ્કરરાવે જાહેરનામું બહાર પાડ્યાનાં ત્રણ જ માસમાં લલ્લુભાઈનાં કહેવાથી એક પારસીને દારૂ ગાળવાનો અને વેચવાનો ઈજારો રૂ.૭૦૦૦માં આપ્યો. અને બીજા રૂ.૧૦૦૦ ભાસ્કરરાવને મળ્યા. લલ્લુભાઈને શું મળ્યું એની માહિતી મળતી નથી. પરંતુ લલ્લુભાઈને મળ્યું તો હશે જ કેમકે જાહેરનામાને બાજુ પર રાખી ઈજારો આપવામાં આવ્યો હતો. ભાસ્કરરાવ અને લલ્લુભાઈ એક વર્ષના શાસનમાં જ પ્રજા પાસેથી પડાવાચ એટલા નાણાં જોર જુલમથી કઢાવ્યા અને એકત્ર કર્યા. એક વર્ષની સુબાગીરીમાં ભરૂચના લોકો એટલા તો કંટાળી ગયા હતા કે કેટલાક લોકો શહેર છોડી ચાલ્યાં ગયાં. ભાસ્કરરાવ વિષે મિ.કોરકને કહે છે કે આ સુબો વિવેકી, આદર આપનાર, વાતગરો અને હસમુખો છે. પરંતુ અંગ્રેજો સાથેની મિત્રતા ભાસ્કરરાવે લલ્લુભાઈના કહેવાથી બગાડી હતી.

ભાસ્કરરાવની સુબાગીરી દરમિયાન ભરૂચમાં ગોસાઈ લોકોના ટોળાએ આવી તોફાન મચાવ્યું હતું. ભાસ્કરરાવે તે લોકો માટે ગોસાઈ કર નામનો વેરો ભરૂચના લોકો પર નાખ્યો હતો. જે ભરૂચમાં મલવેરા નામથી

બદનામ થયેલો હતો. જે અંગ્રેજ સરકારે બંધ કર્યો હતો. ભાસ્કરરાવનો સમય ઈ.સ.૧૭૮૪માં પૂરો થયો. ત્યારબાદ ભરૂચનો ઇજારદાર વડોદરાના ગોપાળરાવ મલ્હારે રૂ.૮૫૦૦૦૦માં રાખ્યો હતો. આના સમયમાં લલ્લુભાઈ વર્યસ્વ રહ્યું નહિ. ભાસ્કરરાવનાં સમયમાં લલ્લુભાઈએ ગેરમાર્ગે મેળવેલા નાણાં અને સંપત્તિની ચકાસણી કરવામાં આવી અને લલ્લુભાઈને કેદ કર્યો. ભારે રકમ આપી લલ્લુભાઈ મુક્ત થયો. લલ્લુભાઈએ ભેગા કરેલા નાણાં ગોપાળરાવ મલ્હારે કાઢવી લીધા.

ઈ.સ.૧૭૮૯ માં ગોપાલરાવ મલ્હારનો ઇજારો પૂરો થતાં લલ્લુભાઈએ ઊંચી કિંમતે રૂ. ૧૦૦૦૦૦૦ માં રાખ્યો. તેને પણ સિંધિયાએ ખર્ચ પેટે રૂ. ૧૭૫૦૦૦ ની રકમ કપાત કરી આપી. લલ્લુભાઈએ લોકો ઉપર જોર-જુલમથી અને બળજબરીથી કરવેરા વધારી એક જ વર્ષમાં એ રકમ પૂરી કરી. ઈ.સ.૧૭૯૦ માં વરસાદના અભાવે ભારે દુકાળ પડ્યો. લલ્લુભાઈએ લોકોને અનાજ પુરું પાડવું પડ્યું. એ રકમ લોકો પાસે વસુલી શકાય નહિ. નાણાંની તંગીના લીધે ઈ.સ.૧૭૯૪ માં રૂ.૪૦૦૦૦૦ નું દેવું કરવું પડ્યું. તેમજ જોર જુલમ કરી જે લોકો પાસે કરવેરા ઉધરાવેલા તેની લોકોએ મહાદજી સિંધિયાને ફરિયાદ કરી. મહાદજી સિંધિયાએ લલ્લુભાઈને રૂ.૫,૭૫,૦૦૦ જેટલો આકરો દંડ કર્યો. આકરો દંડ નાંખતા લલ્લુભાઈની સ્થિતિ ખુબ બગડી. લોકો પાસે ઉછીના લીધેલા નાણાં ચૂકવી ન શકાતા તેને પાવાગઢ ખાતે કેદ કર્યો જ્યાં તેનું ઈ.સ. ૧૭૯૯ માં અવસાન થયું.

લલ્લુભાઈને કેદ કર્યા પછી ભરૂચનો મહેસુલી ઇજારો પરભુદાસ નામના એક વાણિયા શેઠે રાખ્યો. જે ઈ.સ.૧૮૦૩ સુધી ચાલુ રહ્યો. ઈ.સ.૧૮૦૩માં અંગ્રેજોએ મહાદજી સિંધિયાના દત્તક પુત્ર દોલતરાય સિંધિયાનાં લશ્કરને ભરૂચમાં પરાજિત કરી, ભરૂચ અને તેનું પરગણું પાછાં મેળવી લીધા. આમ ભરૂચમાં સિંધિયાનું શાસન લગભગ વીસ વર્ષ રહ્યું.

ભરૂચ પર સિંધિયાના શાસનનો પ્રભાવ:

ભરૂચનું મહાદજી સિંધિયાનું શાસન જાગીરદારી પ્રથા પ્રમાણેનું હતું. તેમને અંગ્રેજો દ્વારા મળેલી ભરૂચની જાગીરના તેઓ ભલે સર્વસત્તાધીશ હતાં. પરંતુ તેનું સમગ્ર સંચાલન નિયુક્ત કરેલા સુબા દ્વારા જ કરવામાં આવતું . ભરૂચ અને તેના પરગણાં માંથી મહેસુલ ઉધરાવવા ઇજારાશાહી પદ્ધતિ અમલ મૂકી હતી. ગુજરાતમાં આ પદ્ધતિનો અમલ સૌપ્રથમ ભરૂચમાં થયો. ઉચો ભાવ બોલી ઇજારા રાખવાની પદ્ધતિનાં કારણે ઇજારદારો વધુ મહેસુલ ઉધરાવા લોકો પર વધુ વેરા નાખતાં અને તેની બળજબરીપૂર્વક ઉધરાણી કરતાં. તેની ભરૂચનાં સામાજિક અને આર્થિક જીવન ઘણી માંથી અસર પડી હતી. ભરૂચના લોકોએ દસ વર્ષ સુધી અંગ્રેજ શાસનમાં અનુભવેલી શાંતિ અને સલામતિની તુલનાએ સિંધિયાનું વીસ વર્ષનું શાસન ભરૂચનાં લોકો માટે કષ્ટદાયક બની રહ્યું હતું. રાસમાલાનાં લેખક જેમ્સ ફોર્બ્સનાં જણાવ્યા અનુસાર “ ભરૂચમાં ફરીથી અંગ્રેજોનું શાસન સ્થાપનાની શક્યતા જોઈને ભરૂચના લોકોએ હવન- યજ્ઞ કે પૂજાપાઠ કરાવ્યાં હતાં” જે ભરૂચમાં અંગ્રેજી સુશાસનની મહત્તા દર્શાવે છે.

સિંધિયાના સમય દરમિયાન ભરૂચમાં સુબા ભાસ્કારાવે નર્મદા કિનારે આવેલું લાકડા અને પત્થરમાંથી બનાવેલું પ્રસિદ્ધ અને સુંદર ભૃગુરુષિનું મંદિરબંધાવ્યું હતું. આ ઉપરાંત ભરૂચનું પ્રસિદ્ધ રત્ન તળાવ પણ ભાસ્કરરાવનાં સમયમાં એક રત્ન નામના વાણિયાએ ખોદાવ્યું હતું. તેમજ આ સમય દરમિયાન લલ્લુભાઈએ ફાટા તળાવ પાસે એક વાવ અને બીજી રત્ન તળાવ પર એક વાવ બંધાવી હતી.

વીસ વર્ષના શાસન દરમિયાન સિંધિયા સરકારે ૧૭૮૩ થી ૧૮૦૩ દરમિયાન સિક્કા પાડવા ટંકશાળ શરૂ કરી હતી. તેના સિક્કા પર કોસનું નિશાન રહેતું, જે બાબત કદાચ દર્શાવે છે કે અંગ્રેજ કંપની સાથે રહી સિક્કા પાડવામાં આવ્યાં હશે. આ સમયના સિક્કામાં મિશ્ર ધાતુનું પ્રમાણ વધારે હતું.

ભરૂચ પર સિંધિયાના શાસનનો અંત:

ઈ.સ.૧૮૦૨માં બાજુરાવ પેશ્વાને સિંધિયા, હોલકર અને વરાડનાં રાજા સાથે સંઘર્ષ શરૂ થયો. બાજુરાવે અંગ્રેજો પાસે યુદ્ધમાં મદદ માંગી. અંગ્રેજો અને બાજુરાવ વચ્ચે ૩૧ ડિસેમ્બર ૧૮૦૨નાં બેસીનની સંધિ થતાં, અંગ્રેજોએ બાજુરાવને મદદ કરી. આથી અંગ્રેજો અને સિંધિયા વચ્ચે થયેલી સંધિનો અંત આવ્યો. અંગ્રેજોએ સિંધિયાના સંસ્થાનો પર આક્રમણો શરૂ કર્યાં. જનરલ વેલેસ્લીએ ભરૂચ પર હુમલો કરવા કર્નલ વુડિંગટનની નિમણૂક કરી. તેણે ૮૬મી રેજિમેન્ટ, યુરોપિયન તોપખાનું અને દેશી પાયદળ સાથે તા.૨૩ મી ઓગષ્ટ સન ૧૮૦૩ના રોજ ભરૂચ પર આક્રમણ કર્યું. પ્રારંભિક યુદ્ધમાં જ સિંધિયાના સૈન્યનો પરાભવ થયો અને તેઓએ કિલ્લામાં આવી જવું પડ્યું. ૮૬મી રેજિમેન્ટના કર્નલ રિચર્ડસને ૩૫૦ સૈનિકો સાથે ભરૂચમાં પ્રવેશ કરવા કિલ્લા પર તોપમારો ચલાવ્યો. તા.૨૯મી ઓગષ્ટના રોજ અંગ્રેજ લશ્કર ભરૂચમાં પ્રવેશ્યું. સિંધિયાનું સૈન્ય બહાદુરીથી લડ્યું. પરંતુ તેઓ ફાવ્યા નહિ. તેથી લશ્કર કિલ્લો છોડી ભાગી ગયું. સિંધિયાના પક્ષે ૩૦૦ સૈનિકો અને અંગ્રેજોનાં પક્ષે ૭૯ સૈનિકો મૃત્યું પામ્યાં. તા.૨૯ મી ઓગષ્ટ સન ૧૮૦૩માં ભરૂચમાં ફરી અંગ્રેજોનું શાસન સ્થાપ્યું. જે ભારતની આઝાદી સુધી રહ્યું. હવે પછીના ૨૦ વર્ષ દરમિયાન ભરૂચે ખરેખરી શાંતિ ભોગવી હતી. અને વેપાર-વાણિજ્ય, શિક્ષણ, સામાજિક ક્ષેત્રે પરિવર્તનનો યુગ શરૂ થયો. મુઘલો, નવાબો, મરાઠાઓના શાસન કરતા ભરૂચના લોકોને ૧૯મી સદીના પ્રારંભમાં અંગ્રેજોનું કાયદા અને પદ્ધતિસરનું સુશાસન આશિર્વાદરૂપ બની રહ્યું.

સંદર્ભ લીધેલા આધારો

- I. Gazetteer of the Bombay Presidency “Surat and Broach, vol.2” Government Central Press,1877
- II. Jivaji j. Modi, “ A few Notes on Broach From an Antiquarin Point Of View,” The JouranlOf The Bombay Branch Of The Royal Asiatic Sociaty, V.xxii, Bombay,1908
- III. J.H.Gense and D.R.Banaji, “Gaikwads of Baroda” (English Decuments), vol.II,
- IV. M.S.Commissariat, “History of Gujarat, Vol-III”, Gujarat vidhyasabha, Ahmedabad, 1980
- V. James Forbes, “Oriental Memoirs,” Vol-II, London,
- VI. G.S.Sardesai, “A New History Of The Maratha People,” Voll-III, Bombay,1968
- VII. H.G.Rawlinson, British Beginning in western india 1579-1657,Oxford clarendon press,1920
- VIII. Syed Maqbool Ahmad, “ A History of the nawabs of broach,” Department of Persian, University Of Delhi,1985
- IX. ગણપતરામ હિ. દેસાઈ, “ભરૂચ શહેરનો ઇતિહાસ,” સ્વપ્રકાશિત,ભરૂચ,૧૯૧૪
- X. રણછોડરામ ઉદયરામ(ભાષાંતરકર્તા), એલેક્ઝાંડર ફાર્બસ, “રાસમાલા” ગુજરાત પ્રાંતનો ઇતિહાસ ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, મુંબઈ,૧૮૬૬
- XI. સૈયદ એહમદ હુસેન કાઝી, ‘ભરૂચ’, પ્રાચ્યવિદ્યા મંદિર, વડોદરા,૧૯૩૭

XII. મહેન્દ્ર રે. ત્રિવેદી (સં), 'ગુજરાત રાજ્ય: જિલ્લા સર્વ સંગ્રહ (ગેઝેટિયર)- ભરૂચ જિલ્લો,' ગુજરાત સરકાર,
ગાંધીનગર, ૧૯૯૧

*****

પ્રા.પ્રદ્યુમનસિંહ ગુલાબસિંહ મહિડા

મદદનીશ પ્રાધ્યાપક ઇતિહાસ વર્ગ- ૨

સરકારી વિનયન કોલેજ

ઝઘડિયા

Copyright © 2012 – 2018 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat